

Як система соціальної допомоги культивує бідність

Марія Стасенко

[HTTPS://WWW.EPRAVDA.COM.UA/PUBLICATIONS/2018/03/27/635376/](https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/27/635376/)

В Україні 300 тис сімей отримують допомогу як малозабезпечені. У 2017 році на це було витрачено майже 12 млрд грн з держбюджету. При цьому третина одержувачів не працює і не особливо шукає роботу. Чому ж система соціальної допомоги, витрачаючи стільки ресурсів держави, не здатна перемогти бідність?

Як би дивно це не звучало, Україна — дуже соціальна держава. 34,4% ВВП перерозподіляється через бюджет. Держава розпоряджається третиною всіх грошей, роздаючи їх тим, хто їх найбільше, на думку влади, потребує.

Українці раніше за всіх ідуть на пенсію й отримують її, навіть якщо все життя не платили податки. Держава утримує не тільки пенсіонерів.

Грошова підтримка супроводжує українців з народження і до смерті: допомога при народженні, виплати багатодітним сім'ям, дітям-сиротам, інвалідам, студентам, допомога з безробіття, оплата ЖКП, оплата житла для переселенців. Соціальний бюджет на 2018 рік в Україні можна порівняти за розмірами з військовим.

У результаті за показником рівності Україна в 2017 році виявилася на першому місці серед 140 країн. Індекс Джині, який використовує Світовий банк, і рейтинг Габріеля Пальми, який використовує ООН, стверджують, що розрив між багатими і бідними в Україні, Норвегії та Словенії менший, ніж будь-де в світі.

Чому ж українці живуть набагато бідніше за сусідів? Соціальна держава може утримувати бідних громадян на рівні прожиткового мінімуму, але зробити їх багатими просто не вистачить ресурсів.

Наприклад, існує так звана державна допомога для малозабезпечених. Її призначають раз на півроку і виплачують щомісяця сім'ям, дохід яких не забезпечує необхідного мінімуму. За даними Мінсоцполітики, на початку 2018 року її отримували 306 тис сімей, тобто близько 1 млн громадян.

За 2017 рік бюджет витратив на це 11,9 млрд грн. У 2018 році соціальну допомогу отримують вже 341,7 тис сімей. Причому розмір допомоги буде збільшений: на 250 грн — для дітей до 13 років і на 500 грн — для старших дітей.

Професійні утриманці

Згідно із законом допомогу можуть отримувати тільки ті, хто працює, вчиться, служить, стоїть на обліку в службі зайнятості — хто намагається працювати, але це не приносить достатньо грошей.

Однак в реальності соціальні комісії на місцях можуть ухвалити рішення про виділення допомоги, навіть якщо працездатний член сім'ї не працює. Наприклад, якщо він хворий або в сім'ї троє і більше дітей. Таких у 2017 році було, за попередніми оцінками, близько 30% від усіх одержувачів.

Середній розмір допомоги у 2017 році становив 3 743 грн, що можна порівняти з мінімальною зарплатою. Такі сім'ї також зазвичай користуються

субсидією на оплату ЖКП і допомогою на дітей, що дозволяє отримувати до 7 тис грн.

У центрах зайнятості стверджують: люди вибирають допомогу держави замість роботи свідомо, бо робота є. "Кількість вакансій в області за рік зросла на 25% до 4 800. Вони непогані: є пропозиції із зарплатою 7-9 тис грн", — розповідає заступник директора Львівського обласного центру зайнятості Оксана Іванчук.

Середня зарплата за вакансіями становить 4700-4800 грн.

"Сума допомоги відповідає розміру зарплати. Можна отримувати допомогу і не працювати. Нема витрат на дорогу й обіди. У гірських районах, де люди мають більше трьох дітей, батьки живуть з присадибного господарства і за державну допомогу. Спонукає їх працювати майже неможливо", — нарікає Іванчук.

Держава зробила спробу віднайти громадян від неробства. У липні 2016 року були внесені зміни до порядку призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Тепер, якщо людина звернулася в центр зайнятості і згодом була знята з обліку через відмову від вакансії, їй допомога вже не призначається. Однак якщо зовсім не звертатися — це не береться до уваги. На практиці багато хто вирішив, що вигідно не звертатися, а змусити їх до цього ніхто не може.

Більш того, професійні одержувачі допомоги знаходять формальні підстави вважатися зайнятими. Начальник відділу Львівської ОДА Василь Гельбич запевняє, що схем багато, наприклад — "догляд за літнім родичем".

"У нас є така допомога як догляд за людьми похилого віку. Це найбільш безглузда допомога — 18 грн на місяць, вона діє з 1996 року. Людина, яка її отримує, юридично має повноцінний робочий стаж.

Уявіть собі: ви живете в гірському селі і не можете знайти собі роботу. Однак у вас є стара бабуся. Ви оформляєте за нею догляд і можете офіційно претендувати на допомогу для малозабезпечених", — говорить Гельбич.

Ситуація, коли люди вважають за краще отримувати допомогу, ніж працювати, не унікальна. Інші країни з розвинутою системою соціальної підтримки теж змушені мотивувати громадян до праці. У США аналог допомоги малозабезпеченим отримують самотні батьки з малими дітьми — не більше п'яти років за все життя. Для тих, хто перебуває у крайній бідності, існують продовольчі талони.

У Британії підтримку може отримати тільки громадянин, що працює, з низькими доходами. Винятки — інваліди та самотні батьки з дітьми до п'яти років.

Литовців, які претендують на соціальну допомогу, можна залучати до корисних громадських робіт. Зазвичай на такі роботи направляються працездатні люди, які не працюють і у яких нема на утриманні дітей.

В Україні теж є така можливість. Служба зайнятості може запропонувати людині тимчасову роботу в інтересах громади, поки не знайдеться відповідна вакансія. І в Литві, і в Україні одержувач соціальної допомоги може відмовитися від роботи, але в Україні відмова не матиме наслідків.

У Литві громадянам, які не хочуть виконувати громадські роботи, соціальна допомога виділяється лише в безготівковій формі — продуктами харчування або картками на продукти, одягом, оплатою дитсадка.

Несправжні незаможні

За даними Мінсоцполітики, у 2017 році працювало 16,2 млн українців, з них 3,7 млн — в неформальному секторі, тобто вони не декларували доходи і не платили податки. Звичайно, далеко не всі трудівники "тіні" звертаються за соціальною допомогою, але, як стверджують соціальні працівники, такі випадки — не рідкість.

У Харківській області є своя знаменитість: громадянин, який з 2002 року перебуває на обліку в обласному центрі зайнятості. За 16 років його кілька разів влаштовували на роботу, але працював він не більше кількох місяців. Він устиг навіть пару тижнів побути штатним співробітником самої служби зайнятості.

Згідно із законом, громадянин, якому далеко до пенсії, а герой саме такий, може отримувати допомогу з безробіття майже рік після звільнення. Перші три місяці — 100% окладу, другі — 80%, далі — 70%. А ось державну допомогу як незаможний він може отримувати без обмежень, поки стоїть на обліку.

Крім того, підприємливий громадянин встиг за цей час отримати юридичну освіту і не пропускає нагоди її застосувати при спробі соціальних служб зняти його з обліку або направити на роботу. У таких випадках він пише грамотні скарги і навіть час від часу судиться з центром зайнятості.

У Львівській області — своя специфіка.

"Близькість кордону і можливість вільного прикордонного руху в 30-кілометровій зоні дозволяє возити товар і отримувати доходи, що не декларуються. Недавно "човники" страйкували у зв'язку із змінами податкового та митного законодавства: їх нарівні з іншими зобов'язали платити мита при ввезенні товарів на певну суму.

Це правильно — через те, що вони не платять податків, програють офіційні бізнесмени. А ці люди добре прилаштувалися на їх шії. Вони отримують житлові субсидії, допомогу як малозабезпечені і при цьому скаржаться, що в країні все погано з медициною, школами і дорогами", — описує ситуацію Іванчук.

З 2017 року діє домовленість про обмін інформацією між службами соціального захисту та прикордонниками. Управління соціального захисту за запитом може перевірити, перетинала людина кордон чи ні.

Співпрацюють соціальні служби і з СБУ. Зокрема, щодо переселенців, які також оформляють допомогу і спокійно повертаються на окуповану територію, щоб знову приїхати за допомогою через півроку.

Чим вони займаються в ОРДЛО — перевірити неможливо. Обмін інформацією дозволяє відсікати торговців, але працює система недавно і далеко не всюди.

Вибирають люди життя коштом соціальної допомоги замість роботи чи використовують цю допомогу як доповнення до неофіційних доходів — суть

одна: працездатні громадяни виключаються з економіки і замість того, щоб бути статтею доходу бюджету, перетворюються на статтю витрат.

За словами психолога Оксани Іванової, така поведінка обумовлена інстинктом збереження, один з механізмів якого — адаптація до навколишнього середовища.

"Є дві життєві стратегії адаптації. Одна — це боротьба. Вона передбачає активну життєву позицію і зусилля для зміни життєвих обставин. Інша — пристосування, найлегший шлях. Попри ущербність такої стратегії, її вибирає безліч людей.

Це пов'язано з патологічним бажанням зберегти уявну зону комфорту, економією енергії і звичкою. Українці, які живуть на допомогу, потрапили в пастку. Їм не потрібно напружуватися, але це веде до особистісної та соціальної деградації. Як наслідок, страждає все суспільство", — констатує психолог.

Працівники соціальної сфери пропонують обмежити доступ до допомоги для працездатних непрацюючих громадян, які відмовляються від працевлаштування.

Іванова впевнена, що це допоможе не тільки бюджету, а й самим безробітним: "Коли людині по-справжньому погано, вона починає щось робити. Із своєї зони комфорту вона не виходить, а вилітає. Без "чарівного пенделя" ніяк!".

Не риба, а вудка

Якщо найбільш справедливий перерозподіл не допомагає, як державі боротися з бідністю? У 2006 році Нобелівську премію миру за успішну боротьбу з бідністю отримав Мухаммад Юнус та заснований ним Grameen Bank.

Реалізована банкіром ідея була проста: надавати дешеві мікрокредити малозабезпеченим сім'ям, яким закритий доступ до звичайного банківського кредитування. Не допомога чи субсидія, а саме позика.

Поле діяльності став Бангладеш 1970-х років. Там Юнус взяв позику в державному банку і роздав її бідним — почав надавати маленькі суми під дуже низькі відсотки, причому зовсім без застави. Умова була одна: гроші давалися на відкриття сімейного бізнесу або його розширення.

У 1980-х Юнус створив банк, заснований на моделі кредитування незаможних. За його словами, за 30 років відсоток неповернення становив менше 10%. (Частка прострочених більш ніж на три місяці позик у банківській системі України — 54%.)

Після успіху Grameen Bank ідею з мікрокредитуванням взяли на озброєння уряди багатьох країн. На подібний експеримент за підтримки Світового банку пішло і Міністерство соціальної політики України.

Експеримент був закріплений у постанові Кабміну №1154 "Про залучення до роботи членів малозабезпечених сімей і внутрішньо переміщених осіб" і реалізується у вигляді пілотного проекту "Рука допомоги". Проект діє у Харківській, Львівській і Полтавській областях. Учасники можуть отримати до 70 тис грн.

Для порівняння: середня сума державного мікрокредиту на відкриття бізнесу у Великобританії становила у 2017 році 6 тис фунтів, що з урахуванням купівельної спроможності фунта не набагато більше, ніж дає Мінсоцполітики.

Однак для англійців позика коштує 6% річних, податкові преференції відсутні, а консультаційний супровід триває лише перший рік.

На відміну від кредитів Юнуса, які часом витрачалися на весілля, Мінсоцполітики не дає "живих" грошей. Воно фінансує придбання устаткування і матеріалів для запуску своєї справи і вимагає повернути гроші протягом трьох років.

При цьому сума повернення зменшується на суму сплачених податків. У разі працевлаштування двох осіб з числа малозабезпечених на термін не менше двох років кошти повертати не потрібно.

Здавалося б, для підприємництва потрібні особливе мислення та освіта. Однак практика показує несподівані результати. Одна з перших учасниць пілотного проекту Наталія Тетера — жінка з маленького містечка в Харківській області з освітою швачки і в тому віці, коли люди рідко наважуються щось міняти.

Вона довго працювала кухарем, поки не потрапила під скорочення. Однак виявилось, що це той випадок, коли "не було б щастя, та нещастя допомогло". Отримавши мікрокредит на 60 тис грн, вона відкрила піцерію.

"Я подумала: я що — гірша за інших? Готувати вмію, з тістом дружу, чому б не спробувати? У центрі зайнятості допомогли купити обладнання, захистити бізнес-план. З січня почала працювати, найняла людину, як потепліє — візьмемо ще одну. Хочу розвиватися, а не отримувати допомогу від держави", — каже вона.

Щоб впровадити цю практику по всій країні, потрібно ухвалити закон, а щоб був ефект, слід витягувати малозабезпечених із стану неробства. Однак збільшити розмір допомоги — набагато простіше. Дай людині рибу і вона буде сита один день, пообіцяй їй більше риби — і вона буде голосувати за тебе вічно.